demonul
teoriei

Hans Magnus Enzensberger

Cei care aduc groaza

Eseu despre perdantul radical

EDITURA
ART

De același autor în limba română:

Poezie:
• *Sfârșitul bufnițelor* (1974)

Teatru:
• *Filantropul: comedie în patru acte* (1998)

Prezent în antologia lirică:
• *Poezia germană modernă: de la Stefan George la Enzensberger* (1999)

Hans Magnus Enzensberger

Cei care aduc groaza

Eseu despre perdantul radical

Traducere din limba germană
de Dan Flonta

Prefață de Gabriel H. Decuble

GRUPUL EDITORIAL ART

Colecţia „Demonul teoriei“
este coordonată de Laura Albulescu.

Redactor: Magda Cristescu
DTP: Nicolae Poantă
Design copertă: High Contrast

Coperta întâi reproduce scrisul olograf al lui Hans Magnus Enzensberger, prin amabilitatea Editurii Suhrkamp.

Descrierea CIP a Bibliotecii Naţionale a României

ENZENSBERGER, HANS MAGNUS
Eseu depsre perdanul radical / Hans Magnus Enzensberger; trad.: Dan Flonta; pref.: Gabriel H. Decuble. – Bucureşti: Editura ART, 2007
ISBN 978-973-124-099-2

I. Flonta, Dan (trad.)
II. Decuble, Gabriel Horaţiu (pref.)

821.112.2-4=135.1

GRUPUL EDITORIAL ART
C.P. 78, O.P. 32, Sector 1 – 012134, Bucureşti
Tel.: (021) 224.01.30; fax: (021) 224.32.87

Hans Magnus Enzensberg
Schreckens Männer. Versuch über den radikalen Verlierer

© Suhrkamp Verlag, Frankfurt am Main, 2006
Ediţia românească este publicată
prin intermediul Agenţiei Literare Sun.

© GRUPUL EDITORIAL ART, 2007, pentru prezenta ediţie

Furor et patientia
Enzensberger şi noua tipologie intelectuală germană

Dacă imagologia latină pusese deja, prin Lucan, acea etichetă războinicilor germanici – deloc culantă, dar cu valoare propagandistică, menită să inspire admiraţia temătoare –, cum că ar fi încarnarea unui *Furor teutonicus* care-i face redutabili în luptă, atunci secole întregi de cultură germană au încercat – conştient sau nu – să demonteze această etichetă. Nu că memoria colectivă germană ar fi fost atât de bună! Dar locuitorii peninsulei italice au avut grijă să reitereze clişeul, adăugându-i, pe parcurs, şi inevitabile nuanţe peiorative, aşa încât acea „rabbia tedesca" (Petrarca) avea să devină, pentru papalitate de exemplu, o permanent invocată justificare pentru insuccesele proprii. Ce era de făcut la nord de Alpi? Unii au opus rafinamentul baroc (Martin Opitz), alţii profunzimea metafizică (Meister Eckhart), alţii noblețea umanist-estetică (Schiller), alţii raţionalitatea serenă (Kant). Câţiva, care au decis că „nu pot altfel" (Luther), nu i-au opus nimic, ci şi-au asumat clişeul, căutând să vadă, mai curând, ce avantaje ascunde el: a rezultat de-aici o înfruntare extraordinar de productivă cu propriul daimon, pe care o putem sesiza la toţi marii oameni de cultură germani. Dacă insist asupra acestor tipologii *ad-hoc* este pentru că mulţi au văzut

tocmai în raportarea la acest clișeu măsura unui intelectual autentic.

A făcut-o și Hans Magnus Enzensberger (n. 1929), din moment ce a ținut să redefinească, la rândul lui, „furia" în sens binomic:

Trebuie furie și răbdare,
pentru a sufla în plămânii puterii
acea pulbere fină a morții, măcinată
cu grijă de cei ce au învățat multe,
de cei ce sunt exacți, de tine.

Citatul provine din, probabil, cel mai cunoscut text poetic al lui Enzensberger: *Pentru manualul de liceu* (apărut deja în volumul de debut *Apologia lupilor – contra mieilor*, 1957, volum receptat la vremea sa ca o „răbufnire juvenilă"). Poezia lui Enzensberger traducea într-un limbaj liric de o simplitate dezarmantă angoasele individului într-o societate încă urmărită de experiențele totalitarismului și de recrudescența acestora sub forme mascat democratice (defăimare publică, moarte civică etc.), angoase al căror leac nu mai puteau fi predicile moralizatoare abundând de metafore, ci probitatea conștiinței istorice, descărnând semnificația evenimentului până la banala contingență:

Nu citi ode, fiule, citește mersul trenurilor:
el este mai exact.

Deși, alături de Heinrich Böll, Günter Grass sau Erich Fried, Enzensberger a fost unul dintre reprezentanții așa-numitei *Kahlschlagliteratur* (literatură după „defrișare"; de la

zero; după ce moştenirea culturală fusese făcută *tabula rasa*), poetica sa recuperează câte ceva din experimentele Avangardei, din lirica sarcastic-didacticistă a lui Bertholt Brecht, dar şi din cinismul kathartic al unui Gottfried Benn. Astfel, Enzensberger a putut adăuga motivelor tradiţionale (de exemplu, scepticismului lingvistic manifestat în poezii gen *A*: „întârzie puţin, înainte de a spune b") şi achiziţii postmoderne, cum ar fi critica mediatică (*cf.* poezii gen *ştirile nocturne*: „masacre şi un pumn de orez", 1964), dar şi deformarea carnavalescă a tragicului contemporan (*Scufundarea Titanicului. O comedie*, 1978), în care fiecare „Cânt" este răsturnat într-o relatare amuzată de inabilităţi şi inadecvări (în „Cântul XII", de exemplu, când tensiunea atinge deja punctul culminant, se spune: „La o parte, la o parte! Femeile şi copiii întâi! – Păi, cum aşa? / Păi, we are prepared to go down like gentlemen. / – A, aşa da!").

Prin urmare, furia nu are sens, la Enzensberger, decât secondată, în mod paradoxal, de răbdare. O furie bine dozată, „exactă", eliberată doar în momentele-cheie, dar menţinută perpetuu în subteran ca un *legato* existenţial – de parcă ar fi concepută de Bach, ca partitură pentru clavecin! Înţeleasă fie ca autocorecţie, fie ca păstrare a argumentelor peremptorii pentru mai târziu, pentru o mult sperată înfruntare finală, care totuşi – cel mai plauzibil! – nu va veni niciodată, furia este mobilul absolut pentru o nestinsă creativitate. Primul lucru, pentru a te sustrage de la semnul golemic pe care este tentată invariabil receptarea să ţi-l pună pe frunte, este să nu cazi în manierism, să fii un creator proteic.

Enzensberger nu a rămas dator în această privință. Specificitatea literaturii lui a fost văzută de mulți critici tocmai în lipsa oricărei note specifice. Poet, eseist, prozator, dramaturg, autor de piese radiofonice, de librete și scenarii, de cărți pentru copii, traducător din mai multe limbi, dar și, până la un punct, teoretician al literaturii cu „greutate" academică (pentru că a ținut să-și dea doctoratul), Enzensberger a iubit mai mult călătoria (pe câteva continente), munca de editură, revistă sau studio radio decât catedra cu gestica sapiențială aferentă. Totuși, nu și-a putut reprima întru totul filonul didactic, explicând cititorului, cu aplomb autoexegetic, în antologia de autor *Poezii. Cum se scrie o poezie* (1962), tocmai modul în care s-a folosit el, poetul, de notițe întâmplătoare, de fișe cu sinonime, cum a încercat să înlănțuie un gând poetic de altul etc.

La fel, mizând pe docilitatea specifică vârstei, s-a exersat și în literatura pentru copii, cu rezultate deloc neglijabile. Mai pretențioasă decât *Zupp* – povestea unui leu de culoare lila, ai cărui parteneri de joacă sunt pisicile Zapp, Zepp, Zopp și Zipp, 1959 –, *Aritmofel* (*Carte de dormit cu capul pe ea, pentru toți cei ce se tem de matematică*, 1997)[1] este o sinteză neobișnuită de matematică și literatură, evocând fascinanta scriitură a unui Lewis Caroll. Lui Robert –

[1] În original, titlul este *Der Zahlenteufel. Ein Kopfkissenbuch für alle, die Angst vor Mathematik haben*, însă expresia *Zahlenteufel* (în traducere exactă: „diavolul numerelor") ar fi, în română, prea ternă, așa încât am preferat echivalarea ei cu un nume sugestiv.

un fel de Faust imberb, capricios şi purtând, probabil, proteză de corectat dantura – îi apare în vis insistentul (cum altfel?) diavol al aritmeticii, care-l ademeneşte cu promisiunea de a-l elibera de coşmarul epistemologic. Douăsprezece nopţi descrie cartea în tot atâtea capitole, nopţi de iniţiere ludică în universul matematicii, în care „funcţiile" sunt nişte covrigi (din moment ce au semnul egal la mijloc...), „rădăcinile" sunt ridichi (pură etimologie!), iar „puterile" sunt sărituri (şi cifrele joacă şotron, nu-i aşa?). Ce-i drept, literatura pentru copii i-a servit lui Enzensberger şi ca pretext pentru critica social-politică. Este cazul romanului *Unde ai fost, Robert?* (1998), în care neajunsurile specifice societăţii actuale sunt tematizate ca circumstanţe ale evadării într-o irealitate cu rol de revelator istoric: mama nu-i acasă (face cursuri serale şi merge la vernisaje); tata nu-i acasă (e plecat, ca de obicei, în delegaţie), aşa că Robert petrece ore în şir în faţa televizorului şi, din cauza unei afecţiuni oculare, este „răpit", într-una din zile, de unda electromagnetică tocmai în Siberia anului 1956...

La aşa bogăţie tematică, se pune firesc întrebarea: care va fi fost numitorul comun al operei lui Hans Magnus Enzensberger? Poate doar mereu proaspătul nonconformism poetic şi politic, disidenţa cu orice chip, replica dată în răspăr, contrazicerea consensului – aproape că am putea vedea în el un opiniard cu usturimi epiglotice, dacă n-am şti că extraordinar de productivul eseist politic a fost dublat, în permanenţă, de povestitorul jovial şi de poetul dubitativ. Furie şi răbdare!

Furie va fi avut Enzensberger din belșug, ca orice tânăr care pune mâna pe condei. Dar răbdarea avea s-o învețe din mers, pe măsură ce „încasa" corective din partea colegilor de breaslă sau odată cu inevitabilele dezamăgiri politice. A doua jumătate a anilor '60 a stat, pentru el, sub semnul comentariului politic participativ, proiectul de „alfabetizare politică a Germaniei" fiindu-i crezul neabjurat nici până azi. Deja în *Politică și crimă* (1964), Enzensberger încerca analiza derapajelor politicii – însoțită de recomandări profilactice –, plecând de la cazuri concrete (procesul lui Eichmann, dictatura lui Rafael Trujillo etc.), pe care le „renarativiza" după un concept propriu. Stilul era cel al argumentării demonstrative, foarte aproape de silogismele matematice de care se folosea, de altfel, și în lirica sa (din teorema lui Gödel, de exemplu, avea să facă o poezie!). Reacțiile n-au fost prea blânde. I s-a reproșat un stil excesiv, subiectiv, pe alocuri prolix, iar Hannah Arendt a refuzat chiar să recenzeze cartea, fiindu-i imposibil – zicea ea – să cearnă exprimările sclipitoare de cele ratate. Însușindu-și critica, Enzensberger a reluat volumul în 1966, de data aceasta sub titlul *Colportaje politice*, intenția autoironică și minimalizatoare fiind făcută, astfel, transparentă. Pe același ton autoironic a continuat și cu volumul *Palavre. Reflecții politice* (1974), în care aduna șase eseuri de „locuri comune", și *Firimituri politice* (1982). Partea de contribuție originală redutabilă, din toate aceste eseuri, se referea în special la o posibilă teorie mass-media ca „industrie formatoare de conștiințe", insistând asupra abuzului mediatic de putere care ar duce la imobilizarea politică

represivă a indivizilor. Între timp, Enzensberger lăsase în urmă afinităţile politice stângiste din anii '70, preocuparea pentru utopia socială (*cf.* piesa epic-documentară *Interogatoriul de la Havana*, 1970, ca şi romanul *Scurta vară a anarhiei*, 1972) şi se repliase într-un stil cinic, evocând eseistica unui Jonathan Swift – marele psihagog al cruzimilor societăţii britanice de la acea vreme. Astfel, în volumul *Ah, Europa* (1987), Enzensberger nu ezita să citeze autori fictivi, să inventeze corespondenţi ai marilor jurnale americane, să se lanseze în judecăţi sau prognosticuri voit exagerate, tocmai pentru a disloca discursul politic oficial din truismele lui. Eseurile-reportaj deschideau astfel perspective neobişnuite asupra unor ţări europene: Suedia era văzută ca o „dictatură socială a proletariatului", Italia ca o societate în care lejeritatea mediteraneană făcea din corupţie un garant al guvernabilităţii etc.

În 1993, după ce învăţase atât de bine răbdarea, Enzensberger putea să le-o recomande şi altora: este exact ceea ce a făcut prin eseul *Despre teroarea consumului*, în care consumul (înţeles aici în dialectica lui: ca economie *vs* risipă) era considerat a fi una dintre formele de teroare contemporană. Designul neobişnuit al cărţii (pliant de cărţi poştale) avea un scop declarat: cumpărătorul va trimite pliantul unui cunoscut, care va afla astfel, în modul cel mai plăcut şi mai paşnic, despre propriile greşeli în materie de consum. Ironia face ca această carte să fie „comandă socială" pură, ea concretizând reacţia autorului la apelul guvernului german către cetăţeni de „a strânge cureaua", pentru a putea implementa reformele

economice care se anunțau a fi, imediat după reunificare, urgentissime...

Începând cu anul 2000, când publica eseul *Evanghelia digitală. Profeți, beneficiari, detractori*, Enzensberger a resimțit din ce în ce mai acut nevoia de generalizare, de abordare a unor perspective globale. Astfel, eseul respectiv era o analiză lucidă a consecințelor dezvoltării rapide a televiziunii digitale și a internetului, făcând – în raport cu poziționarea oamenilor de știință față de ele – distincția între „evanghelişti" și „apocaliptici", cei din urmă practicând aceeași critică a inovației, veche de când lumea – cu aceleași argumente cu care era respins romanul modern în secolul al XVIII-lea –, iar cei dintâi uitând să arate, în nemărginitul lor entuziasm pentru „vestea cea bună", și dezavantajele sau pericolele legate de internet și televiziune. Tehnica, observa Enzensberger, este mereu cu câțiva pași înaintea teoriei, ceea ce duce, invariabil, la neglijarea efectelor ei negative. În ce privește internetul, eseistul nu putea să nu observe acumularea de „deșeuri informatice", dată fiind nelimitata libertate bloggistică, în strânsă legătură cu afirmarea „drepturilor electronice ale omului" Așa încât, am putea conchide noi, furia notației cu orice preț denotă nerăbdarea gândirii.

Nici eseul de față, despre „perdantul radical", nu părăsește aceste două jaloane ale discursului eseistic. Enzensberger nu-și refuză dreptul principial de a lua poziție împotriva terorismului islamic. Instinctiv, el trebuie să dea expresie furiei și contestă vehement barbaria, dar are măcar – spre deosebire de mulți comentatori care trimit

Islamul, din două întorsături de frază, la groapa de gunoi a istoriei – răbdarea de a o înţelege. Ies astfel la iveală similitudini interesante între atentatorii sinucigaşi îndoctrinaţi de Islam şi minţile rătăcite de studenţi de prin colegiile americane. În cele din urmă, acest eseu nu este decât formula concentrată a tipologiei stilistic-discursive pe care o pomeneam la început, o tipologie relativ recentă – la scară istorică – în elita intelectuală germană, dar poate şi cea mai responsabilă: a avea răbdare este tocmai proba inatacabilă că furia nu este un capriciu de moment.

Gabriel H. Decuble

Cei care aduc groaza
Eseu despre perdantul radical

Nu totul trebuie înțeles, dar o încercare nu poate să strice.

R.K.

I

Este greu să vorbeşti despre perdant, dar este stupid să păstrezi tăcerea în privinţa lui. Stupid, întrucât nu poate exista un câştigător definitiv şi fiecare dintre noi – grandomanul Bonaparte, la fel ca ultimul cerşetor pe străzile Calcuttei – are parte de acelaşi sfârşit. Greu, deoarece este prea facil să te mulţumeşti cu această banalitate metafizică. Căci astfel se ratează tocmai dimensiunea brizantă a problemei, adică cea politică.

În loc să citească în miile de chipuri ale perdantului, sociologii rămân la statisticile lor: valoare medie, abatere standard, repartiţie normală. Ararеori le trece prin minte că ar putea să facă parte ei înşişi dintre perdanţi. Definiţiile lor se aseamănă cu ce se întâmplă când zgândăreşti o rană: după aceea, mâncărimea şi durerea sunt mai mari decât la început, cum spune Samuel Butler. Cert este numai că, la modul în care s-a organizat omenirea – „capitalism", „concurenţă", „imperiu", „globalizare" –, numărul perdanţilor nu doar creşte zi de

zi; ca în orice mulțime mare, se ajunge curând la fracționare; într-un proces haotic și netransparent, cetele celor doborâți, ale învinșilor, ale victimelor se despart una de alta. Poate că ratatul se împacă cu soarta sa și se lasă în voia resemnării, victima cere dreptate, iar învinsul se pregătește pentru runda următoare. Însă perdantul radical se izolează, devine invizibil, își păzește fantasma, își adună energia și așteaptă să-i vină clipa.

Poate că merită să aruncăm o privire fugară asupra antipodului său: câștigătorul radical. Și el este un produs al așa-zisei globalizări și, deși nu poate exista o simetrie între cele două grupuri, acestea împărtășesc câteva caracteristici. La rândul său, economicul „Master of the Universe", care își depășește toți predecesorii în putere și bogăție, socialmente complet izolat, de regulă bântuit de fantasme, și-a pierdut simțul realității, fie și numai din motive de securitate, și se simte neînțeles și amenințat.

Dar cu categoriile analizei de clasă nu putem surprinde contradicțiile ce au loc aici. Cine se limitează la criteriile obiective, materiale, la indicii economiștilor și la constatările copleșitoare ale empiriștilor, nu va înțelege nimic din adevărata dramă a perdantului radical. Aproape întotdeauna

este vorba despre un bărbat. A numi pricinile acestui fapt poate părea banal, dar nu este inutil. Aceluia care își arogă o superioritate ce era de la sine înțeleasă în trecut și care nu s-a împăcat cu faptul că epoca acestui primat a trecut îi va fi extrem de greu să admită pierderea puterii sale. (Cu destul de puțin timp în urmă, în căminele germane exista încă un „cap al familiei".) Din toate aceste motive, un bărbat care se percepe ca perdant radical cade de la o înălțime care, unei femei, îi este mai degrabă străină.

Pe de altă parte, părerile celorlalți despre el, fie ei concurenți sau frați de clan, experți sau vecini, colegi de școală, șefi, dușmani sau prieteni, dar mai ales soția, nu sunt de ajuns pentru ca perdantul să se radicalizeze. El trebuie să contribuie cu partea sa; el trebuie să-și spună: Sunt un perdant și nimic altceva. Cât timp nu are această convingere, poate să-i meargă prost, poate să fie sărac, neputincios, să cunoască mizeria și înfrângerea; dar transformarea într-un perdant radical se petrece abia când el își însușește verdictul celorlalți, pe care îi consideră câștigători. Abia atunci „o ia razna"

II

Nimeni nu se interesează de bună voie de perdantul radical. Faptul se bazează pe reciprocitate. Căci el nu loveşte în jur cât timp este singur – şi este foarte singur; el nu atrage atenţia – s-ar zice că e mut, că dormitează. Dar atunci când se face observat şi este trecut în acte, el declanşează o iritare care nu e departe de spaimă. Căci simpla sa existenţă le aminteşte celorlalţi cât de puţin ar lipsi pentru ca şi ei să aibă aceeaşi soartă. Poate că perdantului nu i s-ar refuza ajutorul, numai să se dea odată bătut. Dar el nu se gândeşte la asta şi nu arată ca şi cum s-ar lăsa ajutat.

Perdantul serveşte multor profesii ca obiect de studiu şi temei de existenţă. Psihologi sociali, asistenţi sociali, specialişti în politică socială, criminologi, terapeuţi şi alţii, care nu se privesc ca făcând parte dintre perdanţi, ar fi fără el şomeri. Dar, cu toată bunăvoinţa, clientul rămâne opac în ochii lor. Empatia lor se loveşte de graniţe profesionale bine definite. Cel puţin, ei ştiu că perdantul radical este

greu de abordat şi, în fond, imprevizibil. A-l identifica, dintre sutele care se perindă prin cancelariile şi cabinetele lor medicale, pe acela care e gata să facă ultimul pas este o sarcină care îi depăşeşte. Pesemne, ei simt că n-au în faţă un simplu caz social care ar putea fi îndreptat pe cale administrativă. Fiindcă perdantul ştie el ce ştie. Asta e partea cea mai rea. El tace şi aşteaptă. Şi nu poţi să-ţi dai seama de acest lucru. Tocmai de aceea este temut. Această teamă are o vechime istorică apreciabilă, dar astăzi este mai îndreptăţită ca oricând. Oricine dispune de un crâmpei de putere socială presimte uneori câte ceva din uriaşa energie distructivă ascunsă în perdantul radical, ce nu poate fi înfrânată prin nici o măsură, oricât de bună ar fi ea, oricât de serioase ar fi intenţiile care stau la baza ei.

În orice moment el poate exploda. Singura soluţie pe care şi-o poate imagina la problema sa este exacerbarea răului de care suferă. În fiecare săptămână este prezentat în ziar tatăl de familie care şi-a ucis întâi soţia, apoi cei doi copii şi şi-a curmat la urmă viaţa. De neconceput! Pe pagina locală scrie: *O tragedie familială*. Sau altul se baricadează pe neaşteptate în locuinţa sa, luându-l ostatic pe cel care i-a închiriat-o şi care îşi cerea banii. Când soseşte în sfârşit poliţia, trage în jurul său la întâmplare.

Amoc, se spune atunci – un cuvânt preluat din limba malaieziană. Mai ucide un funcționar, înainte să se prăbușească el însuși în ploaia de gloanțe. Prilejul care declanșează explozia este, de cele mai multe ori, complet insignifiant. Căci agresorul este extrem de sensibil în ce privește emoțiile sale. Pentru a-l ofensa, ajunge o privire sau o glumă. El nu e capabil să țină seama de sentimentele altora, dar cele proprii îi sunt sfinte. Un bombănit din partea soției, muzica prea tare din vecini, o ceartă la cârciumă ori banca a anulat creditul. Observația batjocoritoare a unui superior este de ajuns, și omul se urcă pe un turn și ochește tot ce se mișcă în fața supermarketului, nu cu toate că, ci pentru că masacrul va accelera propriul sfârșit. Oare de unde are pistolul automat? În sfârșit, perdantul radical – poate e un tată de familie la șaizeci de ani sau, poate, n-are decât cincisprezece ani și suferă de pe urma coșurilor – este stăpân peste viață și moarte. Apoi, după cum formulează prezentatorul de știri, „își face singur felul“ și anchetatorii trec la treabă. Ei rețin câteva casete video, niște însemnări de jurnal confuze. Părinții, vecinii, profesorii nu au observat nimic. Desigur, câteva note proaste, o fire mai retrasă; băiatul n-a vorbit prea mult. Dar aceasta nu este un motiv să împuști o duzină din colegi.

Experţii îşi prezintă evaluările. Critica culturală îşi scoate la iveală argumentele. Termenul de discuţie a valorilor nu are voie să lipsească. Investigarea cauzelor nu duce nicăieri. Politicienii îşi exprimă consternarea. Se ajunge după la convingerea că este vorba de un caz izolat.

Este corect pentru că toţi aceşti făptaşi sunt persoane izolate, care nu au găsit o cale de acces spre un colectiv. Este fals pentru că, în mod evident, există tot mai multe asemenea cazuri izolate. Faptul că ele se înmulţesc ne permite să conchidem că există tot mai mulţi perdanţi radicali. Pricina se află în aşa-zisele „condiţii" Cuvântul se poate referi la fel de bine la piaţa mondială, la un regulament de examene sau la o companie de asigurări care nu vrea să plătească.

III

Dar poate că cine vrea să-l înţeleagă pe perdantul radical ar trebui să pornească de mai departe. Progresul nu a înlăturat mizeria oamenilor, dar a transformat-o în mod considerabil. În ultimele două sute de ani, societăţile mai eficiente şi-au câştigat drepturi, aşteptări şi pretenţii noi. Ele s-au debarasat de reprezentarea unui destin implacabil; au pus noţiuni precum „demnitatea omului" şi „drepturile omului" pe ordinea de zi; au democratizat lupta pentru recunoaştere şi au deşteptat aşteptări de egalitate pe care nu le pot îndeplini; şi, totodată, au avut grijă ca inegalitatea să fie demonstrată tuturor locuitorilor planetei timp de 24 de ore pe zi pe toate canalele de televiziune. De aceea, orice progres a făcut ca oamenii să fie mai lesne de decepţionat.

„Unde progresele culturale au cu adevărat succes şi elimină, într-adevăr, metehne, trezesc ararеori entuziasm", observă filosoful. „Mai degrabă, ele devin de la sine înţelese, iar atenţia se concentrează

asupra metehnelor rămase. Aici acționează legea penetranței crescânde a resturilor. Cu cât dispar din realitate mai multe aspecte negative, cu atât mai supărătoare devin aspectele negative rămase, tocmai pentru că se diminuează."[1]

Odo Marquard atenuează lucrurile, fiindcă aici nu este vorba de supărare, ci de furie ucigașă. Ceea ce îl preocupă în mod obsesiv pe perdantul radical este o comparație care iese în orice clipă în defavoarea sa. Întrucât dorința de recunoaștere nu cunoaște, în principiu, nici o limită, pragul durerii scade în mod inevitabil și sfidările devin tot mai insuportabile. Iritabilitatea perdantului crește cu fiecare ameliorare pe care o observă la alții. Măsura nu e dată niciodată de cei ce o duc mai prost ca el. În ochii lui, nu aceștia sunt cei care sunt jigniți, umiliți și înjosiți neîncetat, ci mereu numai el, perdantul radical.

Întrebarea de ce stau lucrurile așa îi sporește chinurile. Pentru că pricina nu poate să fie la el însuși. Asta este de neconceput. De aceea, trebuie să găsească vinovați care sunt răspunzători pentru soarta sa.

---

[1] Odo Marquard, *Philosophie des Stattdessen*, Reclam, Stuttgart, 2001, p. 37.

IV

Dar cine sunt aceşti agresori atotputernici şi anonimi? Răspunsul la această întrebare sfredelitoare întrece puterile individului izolat, care nu poate pune temei decât pe sine. Dacă nu îi vine în ajutor un program ideologic, proiecţia nu găseşte o ţintă socială. Ea o caută şi o găseşte în cadrul mai apropiat: superiorul nedrept, soţia îndărătnică, copiii gălăgioşi, vecinul hain, colegul intrigant, organele inflexibile, medicul care îi refuză adeverinţa, profesorul care îi dă note proaste.

Dar poate că este vorba şi de maşinaţiile unui duşman invizibil, anonim? Atunci perdantul n-ar trebui să se bizuiască pe experienţa proprie; ar putea recurge la ceea ce a auzit pe ici şi colo. Celor mai puţini le este dat să născocească o fantasmă utilizabilă pentru scopurile lor. Din acest motiv, perdantul urmează, de obicei, materialul care circulă în societate. Forţele ameninţătoare care au pus ochii pe el nu sunt greu de localizat. De regulă este vorba de străini, servicii secrete, comunişti, americani,

mari concerne, politicieni, necredincioşi. Aproape totdeauna sunt incluşi şi evreii.

O asemenea proiecţie are capacitatea de a-l uşura pe perdant pentru o vreme, dar nu-l poate linişti cu adevărat. Pe termen lung este greu să te afirmi în faţa unei lumi ostile, şi niciodată nu poate fi eliminată complet bănuiala că ar putea exista o explicaţie mai simplă: anume că pricina se găseşte la el, că individul umilit poartă vina propriei umiliri, că nici n-a meritat respectul pe care îl revendică şi viaţa lui nu are nici o valoare. Psihologii numesc această idee „identificarea cu agresorul". Dar la ce folosesc astfel de neologisme? Ele nu spun nimic perdantului. Dar dacă viaţa lui nu mai are nici o valoare, cum să-i pese de viaţa altora?

„Pricina e la mine." – „Ceilalţi sunt de vină." Cele două momente nu se exclud. Dimpotrivă, se potenţează reciproc după modelul cercului vicios, din care perdantul radical nu se poate smulge prin nici o reflecţie. Din acest cerc vicios îşi trage el puterea inimaginabilă.

Singura ieşire din dilemă este fuziunea dintre distrugere şi autodistrugere, dintre agresiune şi autoagresiune. Pe de o parte, perdantul trăieşte, în momentul exploziei sale, un sentiment unic de putere. Actul său îi dă posibilitatea să triumfe asupra

altora, prin faptul că îi nimicește. Pe de altă parte, el ia în considerare reversul acestui sentiment de putere, adică bănuiala că viața sa ar putea fi lipsită de valoare, prin faptul că îi pune capăt.

La acestea se mai adaugă un bonus: lumea exterioară, care n-a vrut niciodată să știe de el, îl bagă în seamă îndată ce pune mâna pe armă. Mass-media au grijă să aibă parte de o publicitate fabuloasă, fie și numai pentru 24 de ore. Televiziunea devine propagandistul faptei sale și încurajează, prin aceasta, potențialii imitatori. Cum s-a văzut mai ales în Statele Unite ale Americii, acest lucru reprezintă, uneori, o tentație aproape irezistibilă pentru minori.

V

Pentru simțul comun, logica perdantului radical este de neînțeles. El ia ca mărturie instinctul de conservare, ca și cum acesta ar fi un fapt al naturii de la sine înțeles și incontestabil. În realitate, este vorba de o reprezentare fragilă, variabilă din punct de vedere istoric. Ce-i drept, vechii greci vorbesc deja despre instinctul de conservare. Stoicii spuneau că fiecare animal și fiecare om ar fi plămădiți în așa fel încât să întreprindă, chiar de la naștere, orice le stă în putință pentru a se conserva. Iar la Spinoza conceptul joacă un rol central. El vorbește de *conatus* și înțelege prin aceasta o forță cuprinsă în absolut orice ființă vie. Citindu-l pe Kant, aflăm însă altceva. După el, în joc se află mai degrabă un postulat etic, și nu instinctul pur: „Prima datorie a omului față de sine, în calitatea sa animală, este conservarea de sine în natura sa animalică“[2]. Iar Lichtenberg conchide de aici: „Ce

[2] Immanuel Kant, *apud* Jacob și Wilhelm Grimm, *Deutsches Wörterbuch*, vol. 16, coloana 468.

sărman e omul dacă trebuie să facă totul singur; înseamnă să-i ceri o minune, dacă pretinzi de la el conservarea propriei ființe"[3]. – „Și mereu am constatat la mine că un om, la care simțul de conservare a slăbit în așa măsură încât poate fi lesne înfrânt, s-ar putea sinucide fără să fie vinovat"[4]. Abia în secolul al XIX-lea datoria s-a transformat într-un fapt științific indiscutabil. Puțini au fost aceia care au privit lucrurile altfel: „Fiziologii ar trebui să se ferească să instituie instinctul de conservare ca instinct cardinal al unei ființe organice"[5]. Dar obiecția lui Nietzsche a rămas fără ecou la cei ce preferă să supraviețuiască.

Dincolo de istoria conceptului, omenirea nu pare să fi luat niciodată în considerare că propria viață ar trebui să treacă drept bunul suprem. Toate religiile timpurii puneau jertfa omenească la loc de cinste; mai târziu, martirii erau venerați. (Potrivit maximei fatale a lui Blaise Pascal, n-ar trebui să se dea credință „decât martorilor care se lasă uciși".) În majoritatea culturilor, datorită disprețului față de moarte,

[3] Georg Christoph Lichtenberg, *Schriften und Briefe* I, Hanser, München, 1968, J 338.

[4] *Ibidem*, A 126.

[5] Friedrich Nietzsche, *Jenseits von Gut und Böse*, 13.

eroii au dobândit faimă şi onoare. Până la bătăliile materiale din Primul Război Mondial, elevii liceelor clasice aveau de învăţat pe dinafară rău famatul vers din Horaţiu, după care ar fi dulce şi glorios să mori pentru patrie. Alţii afirmau că practicarea navigaţiei este necesară, nu şi să trăieşti, şi încă în timpul Războiului Rece existau oameni care strigau: „Mai bine mort decât roşu" Iar în condiţii întru totul civile, ce ar trebui să credem despre echilibrişti pe sârmă, practicanţi ai sporturilor extreme, automobilişti, cercetători polari şi alţi candidaţi la suicid?

În mod vădit, instinctul de conservare nu are o însemnătate atât de mare. Pentru aceasta pledează şi predilecţia remarcabilă a speciei pentru sinucidere, care depăşeşte hotarele culturilor şi epocilor. Nici un tabu şi nici o ameninţare cu pedeapsa n-au putut împiedica oamenii să-şi ia viaţa. Nu există o măsură cantitativă pentru această înclinaţie. Orice încercare de a o cuprinde cu metode statistice eşuează în faţa colosalei cifre obscure.

Sigmund Freud a încercat să clarifice problema pe cale teoretică, dezvoltând, pe o bază empirică fluctuantă, conceptul pulsiunii thanatice. Ipoteza lui Freud se exprimă mai limpede în vechiul

raţionament după care pot exista situaţii în care omul preferă un sfârşit cu spaimă unei spaime – reale sau imaginate – fără de sfârşit.

VI

Însă ce se întâmplă când perdantul radical își depășește izolarea, când ajunge să socializeze și găsește un sălaș al perdanților, de la care așteaptă nu numai înțelegere, ci și recunoaștere, un colectiv format din oameni de o seamă cu el, care-l primește cu brațele deschise și are nevoie de el?

Atunci energia distructivă ascunsă în el se amplifică până la totala lipsă de scrupule. Se formează un amalgam de tragere spre moarte și grandomanie, iar un sentiment catastrofal al omnipotenței îl izbăvește din neputința sa.

Dar pentru aceasta e nevoie de un soi de fitil ideologic, care îl face pe perdantul radical să explodeze. După cum a arătat istoria, asemenea oferte n-au lipsit niciodată. Fondul chestiunii contează cel mai puțin. Indiferent dacă este vorba de doctrine religioase sau politice, de dogme naționaliste, comuniste sau rasiste, orice fel de sectarism, oricât de obtuz ar fi, este în stare să mobilizeze energia latentă a perdantului radical.

Acest lucru nu e valabil doar pentru pedestrime, ci și pentru trăgătorul de sfori, a cărui putere de atracție rezidă în faptul că se definește pe sine ca perdant obsesiv. Adepții săi se recunosc tocmai în trăsăturile sale paranoide. Pe bună dreptate i se atribuie un calcul cinic, fiindcă, în mod evident, el își disprețuiește susținătorii, deoarece îi înțelege prea bine: el știe că aceștia sunt niște perdanți și, drept urmare, socotește că n-au nici o valoare. După cum știa Elias Canetti încă în urmă cu jumătate de secol, el savurează ideea că, pe cât se poate, toți ceilalți, inclusiv adepții săi, vor fi duși la moarte, înainte ca el însuși să fie spânzurat sau să ardă în buncărul său.

În acest punct ne revine în memorie, alături de multe alte exemple din istorie, proiectul național-socialist din Germania. La sfârșitul Republicii de la Weimar, sectoare largi ale populației se vedeau ca perdanți. Datele obiective arată limpede acest lucru. Dar criza economică și șomajul n-ar fi fost, probabil, de ajuns pentru a-l propulsa pe Hitler la putere. Pentru aceasta a fost nevoie de o propagandă ce viza factorul subiectiv: ofensa narcisistă adusă prin înfrângerea din 1918 și prin Tratatul de la Versailles. Majoritatea germanilor căutau vina la alții. Învingătorii de atunci, „conspirația mondială

capitalist-bolşevică", şi mai ales eternul ţap ispăşitor, evreimea, au constituit ţintele proiecţiei. Senzaţia chinuitoare de a apărea ca perdanţi n-a putut fi compensată decât prin goana înainte în megalomanie. În minţile naţional-socialiştilor bântuia, din capul locului, fantasma dominaţiei mondiale. Astfel, ţelurile lor nu cunoşteau limite şi nu puteau fi supuse negocierii; în acest sens, ele nu erau doar ireale, ci şi nepolitice. Nici o privire pe hartă nu i-au putut convinge pe Hitler şi părtaşii săi de faptul că lupta unei ţări din Europa de mijloc împotriva restului lumii era lipsită de şanse. Perdantul radical nu cunoaşte vreo soluţionare a conflictului sau vreun compromis ce l-ar putea implica într-o împletitură normală de interese şi i-ar domoli energia distructivă. Cu cât este proiectul său mai lipsit de perspective, cu atât mai fanatic se agaţă de acesta. Este îndreptăţită presupunerea că Hitler şi complicii săi nu urmăreau să învingă, ci să radicalizeze şi să eternizeze propriul statut de perdant. Ce-i drept, furia acumulată s-a descărcat într-un război de nimicire fără precedent, purtat împotriva tuturor acelora pe care-i făceau răspunzători de propriile înfrângeri – primul obiectiv a fost nimicirea evreilor şi a adversarilor din 1919 –, dar le era străină intenţia de a-i menaja pe germani. Scopul lor

propriu-zis nu era victoria, ci decimarea, scufundarea, suicidul colectiv, sfârşitul plin de spaimă. Nu există altă explicaţie pentru faptul că germanii au luptat în al Doilea Război Mondial până la ultima dărâmătură din Berlin. Însuşi Hitler a confirmat această constatare, spunând că poporul german n-a meritat să supravieţuiască. Cu sacrificii înspăimântătoare a obţinut ceea ce voia: a pierdut. Însă evreii, polonezii, ruşii, germanii şi toţi ceilalţi există în continuare.

VII

Dar nici perdantul radical n-a dispărut. El este, mai departe, printre noi. E un lucru inevitabil. Pe toate continentele se află forțe de conducere care îi urează bun-venit, numai că astăzi acești actori sunt rar oameni de stat. Și în acest domeniu privatizarea a făcut mari progrese. Cu toate că guvernele dispun în continuare de cel mai mare potențial de exterminare, criminalitatea statală tradițională a intrat în defensivă.

Foarte puține colective de perdanți sunt active pe scară mondială, deși pot conta pe afluxuri de bani și livrări de armament mânuite pe plan internațional. În schimb, există o puzderie de grupări care privatizează războiul și ai căror șefi poartă numele de *warlords* sau conducători de gherilă. Milițiile și bandele lor paramilitare autoproclamate obișnuiesc să se împodobească cu titlul unei organizații de eliberare sau cu alte atribute revoluționare. Uneori mass-media îi numesc „rebeli", un eufemism care, probabil, îi măgulește. „Sendero

Luminoso", MLC, RCD, SPLA, ELA, LTTE, LRA, FNL, IRA, LIT, KACH, DHKP, FSLN, UVF, JKLF, ELN, AUC, FARC, PLF, GSPC, MILF, NPA, PKK, MODEL, JI, NPA, CPNML, UDA, GIA, RUF, LVF, SNM, ETA, NLA, PLPF, SPM, LET, ONLF, SSDF, PLJ, JEM, SLA, ANO, SPLMA, RAF, AUM, PGA, ADF, IBDA, ULFA, PLFM, ULFBV, ISYF, LURD, KLO, UPDS, NLFT, ATTF* – „dreapta" sau „stânga", toate de aceeași teapă. Majoritatea acestor cete înarmate își asigură bugetul prin jaf, extorcare și comerț cu droguri. Se denumesc „armate", se fălesc cu brigăzi

* „Sendero Luminoso" (în românește „Calea Luminoasă") este o organizație peruană maoistă apărută la sfârșitul anilor 1960, responsabilă de moartea a mii de oameni. Siglele următoare sunt abrevierile unor grupări de pe tot mapamondul: Mișcarea pentru Eliberare din Congo (MLC), Adunarea Congoleză pentru Democrație (ACD), Armata Sudaneză pentru Eliberarea Poporului (SPLA), Lupta Populară Revoluționară (ELA, Grecia), Tigrii Liberatori din Tamil Eelam (LTTE, Sri Lanka), Armata de Rezistență a Domnului (LRA, Uganda), Frontul Național pentru Eliberarea Vietnamului de Sud (FNL), Armata Republicană Irlandeză (IRA), Lashkar-e-Toiba (LIT, transliterat din urdu: „Armata Celor Puri"), KACH (în ebraică: „Așa!"), Partidul Revoluționar pentru Eliberarea Poporului (DHKP, Turcia) etc. (n. tr.).

și comandouri, caută să se profileze pe comunicate birocratice și revendicări arogante și se dau drept reprezentanți ai unor mase oarecare. În calitate de perdanți radicali, ei sunt convinși de insignifianța propriei existențe, prin urmare, și viața tuturor celorlalți le este indiferentă. Nu țin seama în nici un fel de supraviețuirea altora, indiferent că este vorba de dușmanii lor, de susținătorii lor sau de persoane neutre. Răpesc și ucid cu predilecție oameni care încearcă să atenueze mizeria regiunii terorizate de ei, împușcă medicii și ajutoarele și prefac în cenușă ultima clinică care mai dispune în acel loc de un pat și un bisturiu; căci le este greu să distingă între mutilare și automutilare.

Nici una dintre aceste hoarde n-a putut ține însă pasul cu globalizarea. În măsura în care este vorba de exploatarea ideologică a unor conflicte naționale sau etnice, aceasta este în natura lucrurilor. Dar, odată cu prăbușirea Uniunii Sovietice, și grupările care se revendică de la tradiția internaționalismului au pierdut sprijinul propagandistic și logistic al unei superputeri. Sub presiunea capitalului ce operează pe tot globul, ele au renunțat la fanteziile de a cuceri lumea și se mărginesc să apere interesele clientelei lor locale.

VIII

De atunci nu mai există decât o singură mişcare dispusă la violenţă care are capacitatea de a acţiona pe scară globală. Aceasta este islamismul. El urmăreşte proiectul de mare amploare de a capta energia unei mari religii, care este, cu ai săi 1,3 miliarde de credincioşi, în continuare plină de vitalitate şi, pe deasupra, se extinde pe toate continentele, fie şi numai din raţiuni demografice. Deşi această *ummah** e plină de dezbinări interne şi e zdruncinată de conflicte naţionale şi sociale, ideologia islamismului reprezintă un mijloc ideal de mobilizare a perdanţilor radicali, în măsura în care izbuteşte să amalgameze resorturi religioase, politice şi sociale.

Modelul de organizare a acestei mişcări promite, de asemenea, succese. Ea şi-a luat rămas bun de la centralismul strict al bandelor din trecut şi

* Termenul de *ummah* desemnează comunitatea musulmană internaţională. Comunitatea priveşte deopotrivă viaţa religioasă, politică, socială şi culturală şi înglobează toţi musulmanii de pe glob, indiferent de frontiere (n. tr.).

a înlocuit comitetul central atotştiutor şi atotputernic cu o reţea flexibilă: o inovaţie extrem de originală, care este la înălţimea epocii.

Altminteri, ea obişnuieşte să se servească din arsenalul predecesorilor săi. Adeseori se trece cu vederea că terorismul modern este o invenţie europeană din secolul al XIX-lea. Pionierii săi cei mai de seamă provin din Rusia ţaristă, dar terorismul are o tradiţie îndelungată şi în Europa apuseană. În vremurile mai noi, mai ales teroarea provocată de stânga radicală în anii '60 şi '70 a avut darul de a inspira. Islamiştii îi datorează numeroase tehnici şi simboluri. Stilul anunţurilor, folosirea înregistrărilor video, semnificaţia emblematică a kalaşnikovului, chiar şi mimica, gestica şi costumaţia arată cât de mult au învăţat islamiştii de la aceste modele apusene. Altfel, toate mijloacele tehnice ale terorii, de la explozibil la telefonia prin satelit, de la avion la camera TV, provin din Apus.

La fel ca şi precursorii lor europeni, războinicii islamişti sunt fixaţi pe câteva autorităţi canonice, deloc numeroase. Coranul ia locul lui Marx, Lenin şi Mao, iar în locul lui Gramsci este invocat Sayed Kotb.[6] Subiectul revoluţionar nu mai este

[6] Oliver Roy, *Globalized Islam: The Search for a new Ummah*, Hurst, Londra, 2004.

proletariatul internațional, ci *ummah*, iar avangarda și reprezentantul autoproclamat al maselor nu mai este Partidul, ci rețeaua conspirativă foarte ramificată a războinicilor islamiști. Ce-i drept, mișcarea are posibilitatea de a recurge la forme retorice mai vechi, care pot părea celor din afară pompoase și îngâmfate, dar ea datorează multe dintre ideile ei fixe dușmanului comunist: istoria urmează legi de fier, victoria e inevitabilă; este omniprezentă preocuparea de a demasca deviaționiști și trădători, care sunt copleșiți, într-o bună tradiție leninistă, cu injurii rituale.

Nici lista adversarilor preferați nu oferă surprize: America, Apusul decadent, capitalul internațional, sionismul. Ea este întregită de necredincioși, adică de cei 5,2 miliarde de oameni rămași. Se adaugă musulmanii renegați, care pot fi găsiți, la alegere, printre șiiți, ibadiți, alawiți, yazidis, zaydiți, ahmadiyya, hanafiți, druzi, sufiți, charidjiți, ismaeliți și alte direcții de credință.

Pe cât se prezintă islamiștii drept gardieni ai tradiției, pe atât sunt ei făpturi ale lumii globalizate pe care o combat. Nu numai în ceea ce privește tehnica, ci și în înțelegerea lor mediatică ei își întrec cu mult predecesorii. E adevărat că și în secolul al XIX-lea apostolii terorii s-au bizuit pe „propaganda

prin faptă", dar ei nu s-au bucurat de atenţia mondială pe care a dobândit-o o grupare nebuloasă ca Al-Qaida. Instruită prin televiziune, tehnică de calculator, internet şi reclamă, teroarea islamistă beneficiază de rate de audienţă mai înalte decât orice campionat mondial de fotbal. Ea înscenează măcelurile de care este obsedată ca un vrednic elev al Hollywood-ului, după pilda peliculei apocaliptice, a filmului *splatter* şi a thrillerului SF. Şi aici se arată dependenţa de Apusul detestat. *La Société du spectacle*, aşa cum au descris-o odinioară situaţioniştii*, revine în producţiile sale mediatice.[7]

* *Societatea spectacolului. Comentarii la societatea spectacolului* (disponibilă în traducere românească: Est, Bucureşti, 2001, trad. de Ciprian Mihali şi Radu Stoenescu) este opera de căpătâi a artistului şi teoreticianului francez Guy Debord (1931-1994), unul dintre fondatorii grupului Internaţionala Situaţionistă. Cartea argumentează că realitatea devine invizibilă într-un univers aparent, construit din reclamă, propagandă şi clişee, iar imaginea ia locul vieţii sociale autentice (n. tr.).

[7] Faisal Acuji, *Landscapes of the Jihad: Militancy, Morality and Modernity*, Ithaca, N.Y., Cornell University Press, 2005.

IX

Poetul musulman Hussain Hâlî, originar din India, a deplâns, încă din 1879, în vestita sa epopee în versuri *Fluxul și refluxul Islamului* criza civilizației arabe:

Istoricii care fac astăzi cercetări
și dispun de metode științifice grozave,
care sondează arhivele lumii
și explorează suprafața pământului –
arabii i-au înflăcărat și îmbărbătat,
de la arabi au deprins umbletul sprinten.

Pe scurt, orișice artă are de-a face cu religia și statul,
știința naturii, teologia, matematica, filosofia,
medicina și chimia, geometria și astronomia,
politică, comerț, arhitectură, agricultură –
oriunde-ați răscoli după ei,
veți da de urmele lor.

E drept că-i zdrobită grădina arabilor,
dar încă mai cântă o lume pe-arabi,
ploaia arabilor pe toate le-a înverzit,

harul arabilor a coborât la toți oamenii.
Acele popoare care sunt azi a lumii mândrie
arabilor pururea le vor rămâne datoare. [...]

Vază n-avem printre popoare, nici greutate-n ședințe,
nu-i încredere unii în alții, unitate în fața străinilor,
ci amorțeală în temperamente, înfumurare în creiere,
josnicie în fantezie, oroare de orice virtute,

dușmănia-i ascunsă, prietenia la vedere purtată,
socotită-i smerenia, cumpănită-i flatarea.

Nu suntem funcționari demni de încredere,
nici mândri în fața curtenilor,
nu merităm prețuire în științe,
nici nu strălucim în meșteșug și industrie.[8]

Din vremea acestui poet situația societăților arabe nu s-a îmbunătățit nicidecum. Faptul este demonstrat de una dintre cele mai cuprinzătoare analize întreprinse vreodată pe această temă, anume *Arab Human Development Report*, un studiu adesea

[8] *Apud*: *Der Islam in der Gegenwart*, eds. Werner Ende și Udo Steinbach, ediția a 3-a, Beck, München, 1991, pp. 599 și urm. [În lipsa unei transpuneri românești după originalul arab, traducerea s-a făcut după versiunea germană; n. tr.]

citat, dar arareori îmbrățișat, care a fost întocmit între 2002 și 2004 la însărcinarea Organizației Națiunilor Unite.[9] Este remarcabil că autorii acestui text sunt specialiști arabi, în frunte cu sociologul egiptean Nader Fergany. Așadar, nu este vorba de o perspectivă exterioară apuseană, ci de o lucrare autocritică de mare curaj, chiar dacă dimensiunea religioasă a problemei este tratată cu multă precauție, lucru de înțeles având în vedere climatul de opinii ce domnește în lumea islamică. Obiectul cercetării îl constituie cele 22 de state membre ale Ligii Arabe, însumând 280 de milioane de locuitori. Bineînțeles că acest raport amplu nu poate fi prezentat aici în detaliu. În centrul său stă așa-numitul *Human Development Index*, care ia în calcul parametri ca speranța de viață, educația școlară, venitul pe cap de locuitor și nivelul de alfabetizare. Patru probleme sunt examinate cu deosebită atenție: care este situația în ce privește libertatea politică, dezvoltarea economică, educația și cunoștințele, precum și poziția femeii? În toate aceste domenii,

[9] 2002: *Freedom, education and women's empowerment*; 2003: *Knowledge deficit*; 2004: *Governance and misgovernance*. Versiunea englezească a raportului este disponibilă pe Internet la adresa ‹www.palestineremembered.com/Acre/Articles/Story1346.html›.

raportul constată deficite grave – o concluzie sprijinită de o mulțime de date statistice. În privința libertății politice, statele arabe se află pe ultimul loc dintre toate regiunile globului, fiind devansate până și de Africa neagră. Lucrurile nu stau mult mai bine în domeniul economic. Chiar dacă se iau în considerare veniturile uriașe obținute din petrol, țările arabe se află pe penultimul loc; doar în Africa situația este și mai sumbră. Pentru cercetare și dezvoltare, statele arabe cheltuiesc numai 0,2 % din produsul social brut, ceea ce înseamnă o șeptime din media pe plan mondial. Înapoierea în ceea ce privește transmiterea cunoștințelor este, și ea, caracteristică. Cifra cărților tipărite în lumea arabă se situează la 0,8 % din producția mondială. Numărul traducerilor din alte limbi, publicate începând cu domnia califului Al Mamun (813-833), deci pe parcursul a 1200 de ani, corespunde producției pe care o realizează Spania de astăzi într-un singur an. Raportul constată blocaje asemănătoare în ceea ce privește poziția femeilor în societate. Și aici distanța față de celelalte regiuni ale lumii este considerabilă. Doar Africa neagră prezintă indicatori ceva mai slabi decât statele din Liga Arabă. De exemplu, una din două femei arabe nu știe nici să scrie, nici să citească.

X

Acesta este *status quo*-ul. Firește, o examinare care se rezumă să ofere un instantaneu obținut din fapte obiective ridică o sumedenie de întrebări, fără a putea răspunde la toate.

Cea mai chinuitoare dintre aceste întrebări sună astfel: Cum s-a ajuns la declinul acelei civilizații din care s-a născut marea religie a Islamului? După cum se știe, civilizația arabă a atins perioada de maximă înflorire în vremea califatului. Atunci era net superioară Europei din punct de vedere militar, economic și cultural. Această epocă, datată cu opt sute de ani în urmă, joacă și astăzi un rol central în memoria colectivă a lumii arabe. Adeseori, este înfrumusețată până la idilă și înălțată la rangul unei utopii îndreptate cu fața spre trecut.

De atunci încoace puterea, prestigiul, ponderea culturală și economică a arabilor au decăzut continuu. O asemenea prăbușire fără precedent constituie o enigmă și provoacă, până în zilele noastre, o intensă durere-fantomă.

Nu este ușor să te pui în situația unui colectiv care a trăit un declin prelungit de-a lungul secolelor. Nu e de mirare că există tendința de a da vina pe o lume exterioară ostilă. În această perspectivă, vina aparține exclusiv unui lung șir de agresori: selgiucizi, cruciați, mongoli, spanioli, mameluci, otomani, francezi, britanici și ruși. Astăzi, pentru mizeria lumii arabe este făcută răspunzătoare mai ales „marele Satana", adică imperiul american și evreimea. Nu este întru totul limpede din ce motiv alte societăți – precum cea indiană, cea chineză sau cea coreeană, care au suferit în aceeași măsură de pe urma dominației invadatorilor și a abuzurilor și expedițiilor de jaf ale unor puteri străine – nu împărtășesc soarta lumii arabe. Cum se face că ele au făcut față cu succes provocărilor lumii moderne și au devenit actori importanți pe scară planetară?

În consecință, nu putem ocoli întrebarea cu privire la cauzele endogene ale declinului arab. Cât timp ea nu primește un răspuns, colosala înapoiere politică, științifică, tehnică și economică a lumii arabe rămâne inexplicabilă.

Încercările de a dezveli cauzele istorice ale acestui decalaj nu lipsesc. Una dintre cele mai recente lucrări pe această temă este cercetarea echilibrată și lucidă a lui Dan Diner cu titlul *Versiegelte Zeit.*

Über den Stillstand in der islamischen Welt.[10] Ea porneşte de la capitalul de cunoştinţe în declin al societăţilor arabe. Luând ca exemplu tipărirea de cărţi, Diner discută lipsa unei spaţiu public cu organizare proprie. Începând cu secolul al XV-lea, juriştii islamici au sabotat introducerea maşinilor de tipărit, invocând dogma fondatoare după care n-ar avea voie să existe altă carte în afară de Coran. Prima tipografie capabilă să producă cărţi în scrierea arabă a apărut cu o întârziere de trei sute de ani. Urmările acestui fapt pentru ştiinţă şi tehnică se simt până astăzi. În ultimii patru sute de ani, arabii n-au realizat o invenţie notabilă. Rudolph Chimelli citează fraza unui autor irakian: „Dacă, în secolul al XVIII-lea, un arab ar fi inventat maşina cu aburi, ea n-ar fi fost construită niciodată" Nici un istoric nu-l va contrazice, iar statistica actuală a patentelor ne permite să conchidem că nu s-au schimbat prea multe până în ziua de astăzi.

Deficitul de cunoştinţe a avut urmări însemnate pentru civilizaţia arabă. Graţie superiorităţii lor tehnice, europenii au ajuns deja în secolul al XVI-lea să biruie flotele arabe, ceea ce a avut consecinţe serioase pentru dominaţia maritimă şi pentru comerţul

[10] Propyläen, Berlin, 2005 [în româneşte: *Vreme pecetuită. Despre stagnarea din lumea islamică* – n. tr.].

pe distanțe lungi. Și infrastructura țărilor arabe a încremenit, până în secolul al XIX-lea, la nivelul Evului Mediu: pe la 1800, Orientul arab aproape că nu dispunea de străzi sau de vehicule pe roți. Abia firmele europene au construit și au amenajat, folosind mâna de lucru autohtonă, remunerată jalnic, străzi care să lege localitățile îndepărtate, vapoare cu aburi, linii de cale ferată, aprovizionare cu apă, curent electric și gaz, porturi, poduri, servicii de telecomunicații și mijloace publice de transport.[11]

Până și statele petroliere parazitare, care trăiesc din renta lor funciară, sunt nevoite să importe tehnica necesară. Fără geologii, tehnicienii în foraj și logistică ori flotele de nave-cisternă și rafinăriile venite din Apus ele n-ar fi în stare nici măcar să-și exploateze resursele. În acest sens, chiar și propria bogăție e un blestem, care le amintește permanent de dependența lor. Fără veniturile obținute din țiței, performanța economică a întregii lumi arabe atârnă astăzi mai puțin în balanță decât cea a unui singur concern finlandez de telefonie.

Lumea arabă s-a arătat la fel de neproductivă în ceea ce privește instituțiile sale politice. Corupția,

[11] Bernard Lewis, *Die Araber*, Deutscher Taschenbuch Verlag, München, 2002, pp. 219-221.

sistemul clientelar şi disputele soldate cu violenţe sunt, în multe ţări, endemice. Formele importate ale naţionalismului şi socialismului au eşuat pretutindeni, iar impulsurile democratice sunt, de obicei, înăbuşite în faşă. Metodele de opresiune curente în statele arabe se întemeiază pe tradiţiile despotismului oriental, dar şi în această privinţă necredincioşii s-au dovedit a fi dascăli indispensabili. De la pistolul automat la gazul toxic, aceştia au inventat şi exportat toate armele care au fost întrebuinţate în lumea islamică. Oamenii puterii au studiat şi au preluat, de asemenea, metodele practicate de GPU* şi Gestapo**.

* GPU, apoi OGPU, este numele purtat de poliţia politică sovietică între 1922 şi 1934. GPU a fost urmaşa CEKA şi predecesoarea GUGB şi a KGB (n. tr.).

** Gestapo (acronim după „**Ge**heime **Sta**ats**po**lizei") a fost poliţia secretă a Germaniei naţional-socialiste, declarată drept organizaţie criminală după sfârşitul celui de-al Doilea Război Mondial (n. tr.).

XI

Se înțelege că asemenea judecăți pauşale nu pot viza decât conformația întregului. Ele nu spun nimic despre aptitudinile individuale ale arabilor, care sunt supuse, ca peste tot în lume, repartiției genetice normale. Însă, în multe state din Maghreb şi din Orientul Apropiat, cel care exprimă opinii independente îşi riscă viața. De aceea, mulți dintre cei mai buni oameni de ştiință, tehnicieni, scriitori şi gânditori politici trăiesc în exil. Potrivit datelor furnizate de *Arab Human Development Reports*, 23% dintre toți inginerii arabi, jumătate dintre medicii arabi şi 15 % dintre oamenii de ştiință au emigrat din anul 1976 până astăzi. De asemenea, un sfert dintre cei 300.000 de absolvenți ai învățământului superior din anul 1995/1996 a emigrat între timp. Acest *brain drain* este comparabil cu izgonirea elitelor evreieşti din Germania anilor 1930 şi, pesemne, are repercusiuni tot atât de grave.

Şi mai adânc înrădăcinate în istoria arabă sunt problemele care țin de statutul femeilor. Este foarte

greu să estimezi ce consecințe are pentru dezvoltarea unei societăți faptul că jumătate din populație suferă îngrădiri masive, și nu numai în privința educației și a vieții profesionale. Coranul este foarte clar aici. Sura 4, 34 spune: „Bărbații să fie înaintea muierilor, pentru că și Dumnezeu i-a pus pe aceia înaintea acestora [...]. Acele [muieri] însă, de care vă temeți că vă vor oțărî prin purtarea lor, proboziți-le, legați-le în cămări și le bateți, iar dacă ascultă de voi, atunci nu căutați pricină împotriva lor, căci Dumnezeu este înalt, măreț."* Aceste reguli se trag, fără îndoială, din tradiții preislamice. Însă ele sunt valabile până în prezent, ceea ce se vădește în dreptul familial, succesoral și penal conținut în Sharia**, care este în continuare determinantă

* Versiunea românească provine din ediția *Coranul*, traducere din limba arabă de Silvestru Octavian Isopescul, Editura Cartier, Chișinău, 1997, unde acest pasaj apare la sura 4, 38 (n. tr).

** Sharia este dreptul canonic al Islamului, întemeiat în primul rând pe Coran și pe tradiția profetică. Aceste dispoziții au origine divină și trebuie respectate de către musulmani în toate raporturile vieții publice și private. Legea Sharia este privită în Occident ca un sistem juridic profund retrograd, întrucât prevede pedepse precum tăierea mâinii drepte pentru furt sau omorârea cu pietre pentru adulter (n. tr.).

pentru legislația celor mai multe țări arabe. Christine Schirrmacher și Ursula Spuler-Stegemann au oferit o introducere temeinică în această practică juridică.[12] În această viziune, femeile sunt privite ca oameni de mâna a doua. Acest lucru este demonstrat nu numai de dreptul la divorț, ci și de faptul că, în instanță, mărturia unei femei contează doar pe jumătate față de declarația unui bărbat. În cazurile de viol, vina este atribuită femeii, până la dovedirea contrariului: se pornește de la ideea că ea a stârnit bărbatul prin comportamentul ei. Violența casnică nu este sancționată în nici un fel. Însă ar fi nedrept să trecem sub tăcere faptul că dreptul cuprins în Sharia nu se aplică deloc la fel în toate țările musulmane. De pildă, regele Mohammed al VI-lea al Marocului a inițiat în ultimii ani transformări radicale în dreptul familial și matrimonial. În Iran, studiază mai multe femei decât bărbați în universități. În Turcia, Sharia a fost, formal, abrogată. În Palestina și mai cu seamă în Liban, multe femei fac uz de drepturile lor politice și profesionale. Pe de altă parte, iată un verdict al Curții de Casație din Tunisia, citat de Christine Schirrmacher: „Loviturile

[12] *Frauen und die Scharia. Menschenrechte im Islam*, Diederichs, München, 2004.

şi rănile uşoare provocate de soţ femeii sunt parte a naturii unei vieţi conjugale normale". În comparaţie cu asemenea norme, disputa în jurul voalului apare ca o diversiune. În încheiere, este verosimil să presupunem că discriminarea femeilor, laolaltă cu deficitele de cunoştinţe şi cultură, poartă vina principală pentru rămânerea în urmă a societăţilor arabe.

XII

Acestea sunt rezultatele unei analize obiective. Dar o importanță mai mare decât toate faptele ce pot fi obținute pe cale statistică o are modul în care sunt ele receptate, judecate și prelucrate. Sare imediat în ochi că desăvârșita dependență economică, tehnică și intelectuală față de „Apus" este greu de suportat pentru musulmani. Iar aici nu este vorba de o abstracțiune. Toate lucrurile întrebuințate zi de zi în Maghreb și în Orientul Apropiat, orice frigider, orice telefon, orice priză, orice șurubelniță, ca să nu mai vorbim de produsele de înaltă tehnologie, reprezintă pentru fiecare arab care își ia o clipă de reflecție o umilință mută.

Statutul de perdant, resimțit pe această cale, este puternic agravat printr-un factor cultural anume. Starea de fapt se bate cap în cap cu o imagine de sine transmisă prin tradiție și cultivată cu mare atenție. Nu le hărăzise o putere superioară musulmanilor arabi supremația asupra tuturor celorlalte comunități? În Coran (3, 110) se spune: „Sunteți cel mai bun popor care s-a născut între oameni" Cartea

sfântă a Islamului dispune fără echivoc în ce fel trebuie impusă această superioritate inerentă: „Luptați-vă împotriva celor ce nu cred în Dumnezeu [...] – dintre cei cărora li s-a dat scriptura – [referința este la evrei și creștini] până ce nu dau tributul din mână și sunt umiliți" (9, 29)*. Întrucât această exigență este fixată într-un text sacru, ea are o valabilitate absolută și este imună față de orice experiență. Bernard Lewis a descris cum convingerea în propria superioritate a dus deja, din vremuri timpurii, la o atitudine dezinteresată și disprețuitoare a arabilor față de alte popoare. El citează figuri cu autoritate din secolul al X-lea și al XI-lea, care se exprimă despre popoarele nordice în felul următor: „Le lipsește căldura sufletească; au o fire primitivă, o minte slabă, trupuri grosolane, maniere necizelate și o limbă grea. [...] Cu cât trăiesc mai la nord, cu atât tind mai mult spre prostie, grosolănie și insensibilitate." În altă parte citim: „Le lipsește agerimea minții și claritatea intelectului și sunt dominați de ignoranță și neghiobie, orbire și prostie"[13]. Dacă

* Cele două citate urmează ediția românească a Coranului menționată mai sus, în care pasajele se găsesc în surele 3, 106, respectiv 9, 29 (n. tr.).

[13] Al Masudi și Said Al Andalusi, *apud* Bernard Lewis, *op. cit.*, pp. 213-214.

luăm în considerare cultura arabă clasică, aceste aprecieri par să aibă o anumită plauzibilitate. Însă problema este că ele au fost menținute cu tot mai multă obstinație, pe măsură ce realitatea istorică le-a dezmințit din ce în ce mai izbitor. Înfumurarea tot mai puțin justificată a arabilor a dus, încă în epoca marilor descoperiri, la evaluări greșite, care s-au dovedit a fi fatale. Ei n-au acordat nici o atenție faptului că se contura o globalizare maritimă și că europenii cuceriseră Lumea Nouă, ceea ce a avut urmări grave pentru comerțul și economia lor. Nici șocul provocat de invazia napoleoniană a Egiptului și înfrângerile ulterioare n-au putut să le schimbe atitudinea. Până în prezent, mulți arabi se agață de viziunea moștenită. Astfel, dispozițiile sacrosante ale Coranului s-au vădit a fi o capcană teologică. Ele sunt, în mod evident, incompatibile cu normele constituționale ale modernității. Convingerea exprimată de comandantul locțiitor al Fraților Musulmani din Egipt, după care dreptul islamic exclude posibilitatea ca un necredincios să cârmuiască un musulman, este una larg împărtășită în lumea arabă.[14]

[14] *Apud Frankfurter Allgemeine Zeitung* din 9 decembrie 2005.

XIII

Bineînțeles, convingerea în propria superioritate nu este ceva specific mentalității arabe; europenii și nord-americanii nu se lasă nici ei mai prejos. Două momente conferă însă perspectivei musulmane o energie aparte. Pe de o parte, credința în propria supremație este fundamentată religios. Pe de altă parte, ea se ciocnește cu vădita slăbiciune proprie. Asta duce la o ofensare narcisistă care reclamă compensarea. Prin urmare, învinuirile, teoriile conspiraționiste și proiecțiile de toate felurile fac parte din tezaurul afectiv colectiv. Potrivit lor, lumea exterioară ostilă nu urmărește decât să-i umilească pe musulmanii arabi.

De aceea se reacționează cu o iritare extremă la orice jignire, pretinsă sau reală. Se știe cât de ușor pot fi instrumentalizate asemenea sensibilități. Orice colectiv de perdanți tinde spre stări de iritare ce pot fi exploatate politic. Tentația de a face capital politic din fiecare prilej, oricât de insignifiant sau ridicol, este irezistibilă pentru orice grup ce are interese strategice.

Ceea ce se ignoră complet în confruntările provocate de această mentalitate este principiul elementar al reciprocității. De exemplu, există două simțăminte care nu suferă nici un fel de comparație: cele proprii și cele ale altora. Lezarea sentimentelor necredincioșilor este un exercițiu cotidian. (De altfel, până și denumirea dă de gândit; cu alte cuvinte, alte religii decât Islamul nu cred în altceva, ci în nimic.) Insultele aduse celor cu alte convingeri fac parte din repertoriul standard al mass-media islamice. Dacă Ariel Sharon este arătat măcelărind copii palestinieni cu o secure în formă de svastică, este un lucru normal; pe de altă parte, lumea arabă se arată jignită când vreun caricaturist o ia peste picior.[15] Ridicarea de moschei pe tot mapamondul este revendicată ca un drept inalienabil; construirea de biserici creștine este, în multe țări arabe, de neconceput. Propaganda religioasă a musulmanilor este o poruncă sfântă, dar misionarismul altor religii este o infracțiune. În Arabia Saudită, cine posedă o Biblie se expune urmăririi penale. Un calif autoproclamat înfierează expulzarea sa ca violare a drepturilor omului. Dar chemarea de a ucide un romancier

[15] Referire a lui Ellen Werner la un desen din ziarul saudit *Arab News* din aprilie 2002.

renegat* este încuviințată de destui musulmani. Lozinci de genul „moarte necredincioșilor (americanilor, danezilor, germanilor etc.)" sunt privite ca o formă legitimă de protest, care trebuie să beneficieze de înțelegerea tuturor. Cu un aer de inocență ofensată, predicatorii urii solicită libertatea de opinii pe care tot ei declară că vor s-o înlăture. Aruncarea în aer a statuilor lui Buddha din Bamian este considerată în Afganistan o faptă plăcută lui Dumnezeu; nu s-au raportat reacții violente din Taiwan sau Japonia. Dar dacă există intenția de a arăta un film care critică obiceiurile islamice, plebea este mobilizată și curg amenințările cu moartea. Se pretinde gălăgios respectul, dar acesta nu este arătat altora. În vreme ce plângerile împotriva discriminării musulmanilor sunt la ordinea zilei în diasporă, discriminarea „necredincioșilor" și a femeilor de către musulmani este de la sine înțeleasă.

* Aluzie la *fatwa* emisă împotriva scriitorului Salman Rushdie, vezi *infra*, p. 82 (n. tr.).

XIV

Indignarea față de încălcarea flagrantă a principiului reciprocității este pierdere de vreme. Cine își iese aici din fire este singur de vină. Cât timp se rămâne la insulte și pretenții absurde, este mai bine să se reacționeze cu un calm nestrămutat, lăsând atât instigatorii cât și vociferatorii în seama paranoiei proprii. Oricum, ei sunt imuni la argumente, așa încât e de prisos să se riposteze la lozincile lor deșarte și repetitive. Dar, când este vorba de incendieri, luări de ostatici și asasinări, nu se poate apela decât la forța monopolizată de poliție și justiție. Cel târziu în acest punct, „dialogul" – glorificat ca leac universal – se dovedește a fi o autoiluzionare. Tocmai societățile deosebit de liberale, precum cea olandeză, s-au văzut nevoite să facă experiența faptului că tacticile de bagatelizare și de domolire nu stăvilesc conflictele cu emigranții ostili, ci le întețesc, favorizând ascensiunea partidelor populare de dreapta și escaladarea violenței.

Oricine ajunge la asemenea concluzii este întâmpinat instantaneu cu argumentul că ar livra un

verdict pauşal. Acest lucru este fără îndoială valabil pentru orice afirmaţie care se referă la un colectiv, de pildă la omenire. Alternativa ar fi un registru care să cuprindă fiecare locuitor al planetei, cu fişă individuală, laolaltă cu testul ADN, în măsură să documenteze unicitatea fiecăruia. Persoanele care solicită aşa ceva ar trebui să ţină seama de o judecată foarte simplă, care se înţelege de la sine pentru orice om înzestrat cu raţiune: nu toţi musulmanii sunt arabi, nu toţi arabii sunt perdanţi, nu toţi perdanţii sunt radicali.

Pe de altă parte, după cum spune Wolfgang Sofsky, o haită aţâţată nu execută pur şi simplu ordinele unui preşedinte sau ale unui cărturar: „Dictaturile pot mobiliza sute de mii de oameni doar pentru că populaţia însăşi este gata de atac. Până la urmă, armata jihadiştilor militanţi este evaluată pe plan mondial la circa şapte milioane de oameni“[17] Ce-i drept, această cifră este, practic, imposibil de dovedit pe cale empirică. Nu poate decât să ne pară rău de musulmanii paşnici din toată lumea, care reprezintă, indiscutabil, majoritatea. Ofensiva islamiştilor îi pune într-o situaţie dificilă. În mod

[17] Wolfgang Sofsky, „Mob der Frommen“, in *Die Welt*, 15 februarie 2006.

aproape inevitabil, ei ajung să sufere de o scindare a conștiinței. Potrivit unui sondaj din anul 2004, 60 % dintre musulmanii britanici doresc să trăiască sub Sharia, ceea ce înseamnă că nu sunt dispuși să respecte legile țării.[18] Fie și numai din acest motiv, le este greu să se distanțeze clar de instigatorii care, de altfel, nu țin seama nicidecum de interesele lor. Așadar...

[18] *Apud The New Criterion*, ianuarie 2006.

XV

Aşadar, mai bine să punem din nou în discuţie cum se face că mişcarea islamistă a izbutit, cu făgăduielile sale, să-şi înfrângă toţi concurenţii laici şi să recruteze un număr tot mai mare de militanţi. Cu cât examinăm mai atent mentalitatea acestora, cu atât devine mai evident faptul că avem de-a face cu un colectiv de perdanţi radicali. Toate caracteristicile, destul de bine cunoscute din alte contexte, reapar aici: aceeaşi disperare faţă de propriul eşec, aceeaşi goană după ţapi ispăşitori, aceeaşi pierdere a simţului realităţii, aceeaşi nevoie de răzbunare, aceeaşi obsesie a virilităţii, acelaşi sentiment compensator de superioritate, fuziunea distrugerii şi a autodistrugerii şi dorinţa compulsivă de a ajunge, prin escaladarea terorii, stăpân peste viaţa celorlalţi şi peste propria moarte.

Singurul lucru care diferă este dimensiunea crimelor. Individul izolat care-şi pierde minţile nu dispune decât de un pistol sau de un cuţit de bucătărie; bolnavul de SIDA dependent de droguri, care, până să moară, contaminează cât mai mulţi parteneri,

își folosește doar propriul trup ca armă. În schimb, războinicul lui Dumnezeu beneficiază de o instrucție solidă; îndărătul său se află finanțatori puternici; nu duce lipsă de mijloace moderne de comunicare și de o logistică ramificată; iar mai devreme sau mai târziu, se prea poate ca șefii să-i încredințeze arme ABC*.

Toate explicațiile care se referă cu precădere la situația socială a făptașilor sunt insuficiente. Nu numai inițiatorii și ideologii terorii provin, de cele mai multe ori, din familii influente și prospere. Și în rândul făptașilor se găsesc puțin săraci. Foreign Policy Research Institute din America a publicat una dintre puținele analize de clasă pe această temă – firește, fără să folosească o asemenea expresie suspectă. Dintre patru sute de susținători cunoscuți ai Al-Qaida, 63 % absolviseră o instituție de învățământ superior, iar 75 % proveneau din clasa mijlocie sau superioară; foarte mulți aveau titluri academice, între altele profesori, ingineri, arhitecți și alți specialiști.[19]

Prin urmare, perdantul radical nu trebuie să facă parte din păturile defavorizate. El este, de regulă,

---

* Mijloace de luptă **a**tomice, **b**iologice și **c**himice (n. tr.).

[19] *Apud Scientific American*, ianuarie 2006.

bărbat, ca și majoritatea smintiților singuratici care cedează la un moment dat instinctelor asasine. Femeile sunt foarte puțin reprezentate printre făptași. Așa-numitele Văduve Negre din Cecenia, precum și atentatoarele din Palestina sunt excepțiile care confirmă regula.

Bătător la ochi este și faptul că puțini teroriști se trag din medii caracterizate printr-o credință strictă. Aceasta aruncă o lumină asupra rolului ideologic al religiei. Cel aflat în exterior nu poate, aici, decât să facă presupuneri. Însă există destule indicii că teroriștii nu sunt așa evlavioși cum se pretind. Ei se agață, la mâna a doua, de o credință care nu mai e nici ea atât de încredințată de sine. „Acest soi de semicredință se îmbină mereu cu imperativul supunerii. Ea nu cunoaște compromisul și este permanent ofensată. Deoarece îi lipsește siguranța din urmă, ea are nevoie de sprijinul autorității sau al acțiunii directe."[20]

Putem avea impresia că emigrarea nu scade riscurile psihice ale perdanților, ci le potențează. Indiferent de situația lor economică, emigranții dezrădăcinați din spațiul arab sunt expuși unui șoc cultural persistent prin confruntarea nemijlocită cu

[20] Wolfgang Sofsky, *ibidem.*

civilizația apuseană. Acest lucru este valabil îndeosebi pentru emigranții de sex bărbătesc. Belșugul aparent de mărfuri, opinii, opțiuni economice și sexuale duce la un *double bind* de atracție și respingere, iar amintirea continuă a înapoierii propriei civilizații devine insuportabilă. Urmările pentru încrederea în sine, oricum labilă, sunt învederate, ca și impulsul de a le compensa prin teorii conspiraționiste și acte de răzbunare. În aceste împrejurări, oferta islamiștilor de a pedepsi pe alții pentru eșecul propriu constituie, pentru mulți, o tentație puternică.

XVI

Forma cea mai pură a terorii islamiste este atentatul sinucigaş. Acesta exercită o putere de atracţie irezistibilă asupra perdantului radical, întrucât îi permite să îşi manifeste atât fanteziile de preamărire, cât şi ura de sine. De altfel, laşitatea este ultimul lucru ce i se poate reproşa. Curajul care îl scoate în evidenţă este curajul disperării. Triumful lui constă în faptul că nu poate fi nici combătut, nici pedepsit, deoarece are grijă chiar el de asta. Satisfacţia lui supremă este că nu îi extermină numai pe alţii, ci şi pe sine – o aspiraţie exprimată cât se poate de limpede în materialul video prin care Al-Qaida îşi asuma responsabilitatea după atentatul de la Madrid din martie 2004: „Voi iubiţi viaţa, noi iubim moartea şi de aceea vom învinge". Nici acest simţământ nu este nou în Europa; unul dintre generalii lui Franco s-a exprimat într-un mod asemănător, în octombrie 1936, la Salamanca: „¡Viva la muerte! ¡Abajo la inteligencia!" *

* José Millán Astray (1879-1954) a întemeiat, împreună cu Francisco Franco, Legiunea Străină spaniolă. Într-o

Pentru cel care dă banii şi comandă, atentatorul sinucigaş reprezintă o armă imbatabilă, fiindcă aceasta nu poate fi detectată de vreun satelit de recunoaştere şi poate fi folosită, practic, oriunde. Pe deasupra, este o soluţie ieftină.

---

dispută notorie cu scriitorul Miguel de Unamuno, el a lansat lozinca: „Trăiască moartea! Jos intelectualii!" (n. tr.).

XVII

Războiul istoric de gherilă a urmărit întotdeauna să câştige sprijinul populaţiei civile. Pe aceasta se baza nu numai logistica sa, ci şi legitimitatea lui politică. Islamiştilor le este străină această strategie, lucru care se vede, de altfel, în ţintele lor aleatorii. În vreme ce teroriştii ruşi din secolul al XIX-lea şi succesorii lor invocau lupta de clasă şi îşi alegeau victimele printre cei puternici şi cei bogaţi, războinicii islamici ucid cu predilecţie persoane neimplicate, cum ar fi călători de metrou, angajaţi mărunţi, frecventatori de discoteci, femei care fac piaţa sau oameni care stau la o coadă oarecare.

Faptul că energia distructivă a acţiunilor islamiste se îndreaptă, altfel decât crede Apusul, preponderent împotriva musulmanilor nu este o greşeală tactică şi nici o „pagubă colaterală". Numai în Algeria terorismul a făcut cel puţin 50.000 de victime printre cetăţenii autohtoni; alte surse vorbesc de până la 150.000 de asasinate, la care au participat însă şi

militarii şi serviciile secrete. La fel, în Irak şi în Afganistan, numărul musulmanilor ucişi îl depăşeşte cu mult pe cel al străinilor. De altfel, sensibilitatea isterică afişată în relaţia cu lumea exterioară dispare atunci când este vorba de conflicte interne în lumea arabă. Nimeni nu se sinchiseşte şi nu se emite nici o *fatwa** când musulmanii arabi ucid în Irak, în Ciad, în Darfur sau în Afganistan alţi musulmani. Ca şi unitatea panarabă, coeziunea invocată în Coran a *ummah* se dovedeşte a fi, în astfel de cazuri, o scorneală cuvioasă.

Faptul că terorismul aduce prejudicii nu numai prestigiului Islamului, ci şi condiţiilor de viaţă ale adepţilor săi din toată lumea îi tulbură pe islamişti la fel de puţin cum îi deranja pe naţional-socialişti scufundarea Germaniei. În calitate de avangardişti ai morţii, ei sunt străini de intenţia de a ţine seama

* În spaţiul islamic, *fatwa* este o sentinţă religioasă cu putere de lege emisă cu privire la o temă specifică. Deoarece nu există reglementări unitare în privinţa persoanelor abilitate să elaboreze o *fatwa*, se poate întâmpla ca diferiţi clerici musulmani să publice decrete divergente. *Fatwa* care a făcut cunoscută noţiunea în Occident a fost cea lansată în februarie 1989 de ayatolahul iranian Khomeini, care îndemna la uciderea scriitorului Salman Rushdie pentru că ar fi pângărit Islamul în romanul său *Versetele satanice* (n. tr.).

de viața confraților întru credință. Iar dacă majoritatea musulmanilor nu sunt dispuși să arunce pe alții și pe sine în aer, aceasta arată – în concepția islamiștilor – că ei merită, la rândul lor, să fie lichidați. Căci scopul perdantului radical constă tocmai în prefacerea unui număr cât mai mare de oameni în perdanți. Faptul că islamiștii sunt în minoritate nu poate însemna, în ochii lor, decât că ei sunt cei aleși.

XVIII

Islamismul nu e interesat de soluţii pentru dilema lumii arabe; el se epuizează în actul negării. În sensul strict al cuvântului, este vorba de o mişcare nonpolitică, întrucât ea nu formulează pretenţii care ar putea fi negociate. Dorinţa ei propriu-zisă este ca majoritatea locuitorilor planetei, compusă din necredincioşi şi trădători, să capituleze sau să fie nimicită.

Această dorinţă arzătoare este irealizabilă. Dar energia distructivă a perdanţilor radicali este de ajuns pentru a căsăpi mii, poate zeci de mii de oameni care nu au nici un amestec în aceste chestiuni şi a aduce daune durabile civilizaţiei, căreia i-au declarat război.

Influenţa exercitată de câteva duzini de bombe vii este demonstrată de controalele cotidiene cu care oamenii s-au obişnuit deja. Circa 1,7 miliarde de pasageri aerieni trebuie să se supună, an de an, unor verificări ce sunt nu numai neplăcute, ci şi umilitoare. De compătimit este şi personalul de securitate care se vede obligat să confişte, cu o mină gravă, foarfece de unghii cu tonele.

Dar aceste lucruri se numără printre daunele cele mai neînsemnate pe care teroristul le aduce civilizației. El poate crea un climat de teamă și provoacă reacții panicate. El sporește puterea și influența poliției politice, ale serviciilor secrete, ale industriei de armament și ale serviciilor private de securitate, favorizează adoptarea unor legi din ce în ce mai represive, otrăvește climatul politic și duce la diminuarea libertății cucerite în cursul istoriei. Nu este nevoie de teorii conspiraționiste pentru a observa că există persoane care agreează aceste consecințe ale terorii. Nimic nu se compară cu un inamic extern a cărui existență să poată fi invocată de aparatele de supraveghere și represiune. Cel mai primejdios efect al terorii este molipsirea de la adversar. După cum s-a văzut, și democrația americană s-a lăsat contaminată de dușmanii islamiști, preluând din repertoriul lor metode precum arestări arbitrare, răpiri și torturi.

Ceea ce îi mai avantajează pe războinicii lui Dumnezeu este dependența Apusului, dar și a Chinei, de petrolul din Orientul Apropiat și incapacitatea capitalului internațional de a renunța la afacerile derulate cu acele state din regiune care sprijină terorismul.

XIX

Islamismul poate să treacă toate aceste lucruri la rubrica izbânzi. Dar ele nu schimbă cu nimic raporturile de putere existente. Chiar şi atacul spectaculos asupra Turnurilor Gemene din Manhattan nu a zdruncinat supremaţia Statelor Unite; bursa newyorkeză şi-a reluat activitatea deja în lunea care a urmat atacului; efectele pe termen lung asupra sistemului financiar internaţional au fost minimale.

Însă consecinţele pentru societăţile arabe sunt fatale. Căci nu Apusul va suporta urmările catastrofale pe termen lung, ci acea regiune a lumii în numele căreia acţionează islamismul. Nu numai refugiaţii, solicitanţii de azil şi emigranţii vor suferi din această cauză. Popoare întregi vor trebui să plătească, într-un mod cu totul nedrept, un preţ imens, ca urmare a activităţilor desfăşurate de reprezentanţii lor autoproclamaţi. Concepţia potrivit căreia teroarea le va îmbunătăţi perspectivele de viitor, şi aşa destul de proaste, este absurdă. Istoria nu cunoaşte nici un exemplu care să ne convingă

de faptul că societăţi în declin, ce-şi sugrumă propriul potenţial productiv, ar avea capacitatea să supravieţuiască vreme îndelungată.

Proiectul perdanţilor radicali constă în a organiza suicidul unei întregi civilizaţii, după cum se vede în Irak şi în Afganistan. Este puţin probabil că ei vor izbuti să universalizeze şi să eternizeze cultul morţii. Atentatele lor reprezintă un risc ce pândeşte permanent în fundal, precum decesele zilnice în accidente rutiere, cu care ne-am obişnuit. O societate globală care depinde de combustibili fosili şi produce întruna noi perdanţi va trebui să trăiască cu această ameninţare.

O primă versiune prescurtată a acestui eseu a apărut în noiembrie 2005 în revista *Spiegel*.

Cuprins

Furor et patientia. ***Enzensberger şi noua tipologie intelectuală germană,*** **prefaţă de Gabriel H. Decuble / 5**

Cei care aduc groaza
Eseu despre perdantul radical / 15

demonul teoriei

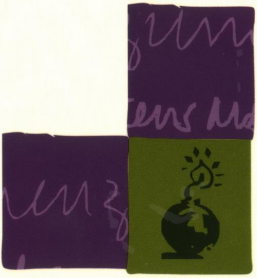

Ceea ce îl preocupă în mod obsesiv pe perdantul radical este o comparație care iese în orice clipă în defavoarea sa. Întrucât dorința de recunoaștere nu cunoaște în principiu nici o limită, pragul durerii scade în mod inevitabil și sfidările devin tot mai insuportabile. Iritabilitatea perdantului crește cu fiecare ameliorare pe care o observă la alții. Măsura nu e dată niciodată de cei ce o duc mai prost ca el. În ochii lui, nu aceștia sunt cei care sunt jigniți, umiliți și înjosiți neîncetat, ci mereu numai el, perdantul radical.

Islamismul nu se interesează de soluții pentru dilema lumii arabe; el se epuizează în actul negării. În sensul strict al cuvântului, este vorba de o mișcare nepolitică, întrucât ea nu formulează pretenții care ar putea fi negociate. Dorința ei propriu-zisă este ca majoritatea locuitorilor planetei, compusă din necredincioși și trădători, să capituleze sau să fie nimicită. Această dorință arzătoare este irealizabilă. Dar energia distructivă a perdanților radicali este de ajuns pentru a căsăpi mii, poate zeci de mii de oameni care nu au nici un amestec în aceste chestiuni și pentru a aduce daune durabile civilizației, căreia i-au declarat război.

ISBN 978-973-124-099-2

9 789731 240992

EDITURA ART